

ВЛИВ ВІЗАНТІЙСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ТРАДИЦІЇ НА СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА

THE INFLUENCE OF BYZANTINE LEGAL TRADITION ON THE FORMATION OF UKRAINIAN LAW

Рязанов М.Ю., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри загальної теорії права та держави,
Національний університет «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0003-0404-2841

У статті розглядається значний вплив візантійської правової традиції на формування української правової системи, особливо в контексті історичних процесів, що відбувалися в Київській Русі. Автор підкреслює, що візантійський правовий досвід став важливим елементом у становленні правової ідентичності сучасної України, а також у формуванні зв'язків із європейською правовою традицією.

Ключовим моментом у дослідженні є прийняття християнства у 988 році, яке стало основою для інтеграції візантійських правових норм у руське суспільство. Християнство, що поширювалося на теренах Русі, принесло з собою систему правових норм та інститутів, характерних для візантійської правової традиції. Візантія, як центр православної духовності, передала Україні ряд фундаментальних правових інститутів, зокрема в галузі церковного, шлюбно-сімейного, кримінального та договірних права.

Дослідження акцентує увагу на джерелах права, які стали основою для формування правової системи Русі, об'єднуючи елементи зовнішнього впливу та місцевих правових традицій. Візантійський вплив простежується в таких сферах, як цивільне, кримінальне право та норми спадкування. Наприклад, візантійські принципи компенсації та відшкодування були адаптовані до місцевих умов, що сприяло встановленню правопорядку на основі християнської моралі.

Після входження українських земель до складу Речі Посполитої та Російської імперії, візантійська правова спадщина продовжувала існувати у вигляді місцевих правових традицій і звичаєвого права. Візантійські канонічні норми впливали на українське церковне право, а їх спадщина зберігалася в законодавчих кодексах, що підтримували церкву і релігійну мораль. Таким чином, візантійські правові інститути стали важливим елементом у формуванні української правової системи, забезпечуючи правовий баланс між державним регулюванням і місцевими звичаями. Дослідження підкреслює актуальність вивчення історичних витоків українського права для розуміння його сучасної ідентичності та розвитку.

Ключові слова: Візантійське право, Київська Русь, Руська Правда, правова спадщина, Номоканон, церковне право, шлюбно-сімейні норми, кримінальне право, канонічне право, правова система.

The article examines the significant influence of Byzantine legal tradition on the formation of the Ukrainian legal system, particularly in the context of historical processes occurring in Kievan Rus. The author emphasizes that the Byzantine legal experience became an important element in establishing the legal identity of modern Ukraine and in forming connections with European legal traditions.

A key moment in the study is the adoption of Christianity in 988, which laid the foundation for the integration of Byzantine legal norms into Rus society. The spread of Christianity across Rus brought with it a system of legal norms and institutions characteristic of the Byzantine legal tradition. As a center of Orthodox spirituality, Byzantium transmitted a number of fundamental legal institutions to Ukraine, particularly in the areas of ecclesiastical, marriage and family, criminal, and contract law.

The research focuses on the sources of law that formed the basis for the legal system of Rus, combining elements of external influence and local legal traditions. Byzantine influence is traced in areas such as civil law, criminal law, and inheritance norms. For example, Byzantine principles of compensation and restitution were adapted to local conditions, contributing to the establishment of law and order based on Christian morality.

After the incorporation of Ukrainian lands into the Polish-Lithuanian Commonwealth and the Russian Empire, the Byzantine legal heritage continued to exist in the form of local legal traditions and customary law. Byzantine canonical norms influenced Ukrainian ecclesiastical law, and their legacy was preserved in legislative codes that supported the church and religious morality. Thus, Byzantine legal institutions became an important element in the formation of the Ukrainian legal system, providing a legal balance between state regulation and local customs. The study underscores the relevance of exploring the historical roots of Ukrainian law to understand its contemporary identity and development.

Key words: Byzantine law, Kievan Rus, Russka Pravda, legal heritage, Nomocanon, Ecclesiastical law, marriage and family norms, Criminal law, Canon law, legal system.

Дослідження історичних витоків українського права є актуальним як з огляду на потребу розуміння правової ідентичності сучасної України, так і з точки зору аналізу взаємозв'язків із європейською правовою традицією. Значний вплив на становлення та розвиток української правової системи мав візантійський правовий досвід, особливо в період прийняття християнства Київською Руссю та поширення основних принципів візантійського права на українських землях. Саме Візантія, як центр православної духовності та імперія з потужною правовою системою, передала Україні ряд фундаментальних правових інститутів, зокрема в галузі церковного, кримінального та договірних права.

Мета цього дослідження полягає у всебічному аналізі впливу візантійських правових інститутів на становлення української правової традиції.

Візантійська правова система, що сформувалась на основі римського права, являла собою унікальне поєднання античної юридичної спадщини з християнськими морально-етичними засадами. Основою системи стали

закони, створені під впливом римського правового кодифікування, яке знайшло своє відображення в знаковому юридичному документі – Кодексі Юстиніана (Corpus Juris Civilis).

Збірники законів та правові кодекси Візантії представляють собою фундаментальне надбання, що стало основою для правової системи імперії і вплинуло на розвиток правової культури в багатьох інших державах. Одним із найвідоміших візантійських правових документів є Кодекс Юстиніана (Corpus Juris Civilis), кодифікація якого стала важливим етапом у розвитку римського та візантійського права. Зусиллями імператора Юстиніана I у VI столітті було створено комплексне зібрання законів, яке об'єднувало римську правову традицію з потребами візантійського суспільства, адаптуючи та систематизуючи наявні закони.

Corpus Juris Civilis складався з чотирьох частин: Кодексу (Codex), Дигест (Digesta або Pandectae), Інституцій (Institutiones) та Новел (Novellae). Кожна з частин мала своє завдання та регулювала певні сфери суспільних від-

носин. Кодекс містив імператорські едикти, які були чинними на момент його створення, й охоплював як цивільне, так і кримінальне право. Дигести являли собою збірник правових коментарів та думок видатних римських юристів, які тлумачили закони та пропонували варіанти їхнього застосування. Інституції слугували своєрідним підручником з римського права, адресованим студентам і юридичним фахівцям, де викладалися базові принципи права. Новели доповнювали попередні збірники новими законами, ухваленими після створення основного корпусу [5].

Особливістю Кодексу Юстиніана була його суворі структура та систематизований підхід до права. Цей кодекс створював цілісну систему права, в якій юридичні норми були чітко впорядковані та взаємопов'язані. Така структурованість сприяла встановленню правового порядку в імперії, надаючи уніфіковані правові інструменти для регулювання відносин між громадянами, а також між громадянами і державою [2, с. 30-31]. Крім того, кодифікація дозволила узгодити існуючі правові суперечності, спричинені накопиченням численних законів та правових прецедентів, що існували у Візантії до цього часу.

Крім *Corpus Juris Civilis*, Візантія мала й інші правові збірники, які використовувалися в конкретних регіонах імперії або були адаптовані до окремих категорій населення. Наприклад, *Еклога* (*Ecloga*), укладена в VIII столітті за часів імператора Лева III Ісавра, слугувала основним джерелом права для регулювання приватних та сімейних відносин і мала на меті зробити правосуддя більш гуманним і доступним. *Прохірон* (*Prochiron*) та *Базиліки* (*Basilika*) стали іншими важливими збірниками, які сприяли впровадженню візантійського права в усі сфери суспільного життя.

Саме прийняття християнства у 988 році стало однією з ключових подій у становленні Київської Русі як держави, відкривши новий етап її культурного, політичного та правового розвитку. Завдяки хрещенню Київської Русі, ініційованому князем Володимиром Великим, Візантія, що була на той час одним із найвпливовіших центрів християнського світу, почала активно впливати на руське суспільство та його інститути.

Однією з основних сфер цього впливу було право, адже християнство, поширюючись на теренах Русі, принесло з собою систему правових норм та інститутів, характерних для візантійської правової традиції. Візантійське право було тісно пов'язане з церковною доктриною та відображало християнські морально-етичні цінності, що відзначалось у захисті сімейних та шлюбних відносин, забороні аморальних дій та поширенні принципу милосердя. З прийняттям християнства Русь не лише прийняла нову релігійну віру, а й запозичила норми, що визначали взаємини як між окремими членами суспільства, так і між державою та її громадянами.

Прийняття християнства також сприяло інституціоналізації церковного судочинства, що відіграло значну роль у розвитку правової системи Київської Русі. Під впливом Візантії на Русі почали формуватися церковні суди, що вирішували питання, пов'язані з порушенням морально-етичних норм та сімейних відносин. Згідно з візантійською традицією, церква відігравала не лише духовну, а й юридичну роль, що в умовах Русі стало важливим елементом державного управління. Це сприяло появі в Київській Русі законів, що враховували етичні норми, пропонувані християнською релігією, та відображали правову модель Візантії [1, с. 35-46].

Крім того, запровадження християнства забезпечило активні культурно-освітні зв'язки з Візантією. Звідти на Русь поширювалися літературні твори, правові збірники та церковні кодекси, які адаптувалися до місцевих умов.

Одним з основних правових збірників, перекладених на території Русі, був *Номоканон* — церковно-правовий кодекс, що містив канони, які регламентували діяльність церкви та моральні засади суспільного життя. Візантійські церковні норми встановлювали загальні принципи християнської моралі, зокрема, в питаннях шлюбу, сімей-

ного життя, відносин між парафіянами та церквою. Переклад *Номоканону* на церковнослов'янську мову та його поширення в Київській Русі значно вплинуло на становлення церковного права, яке стало важливим елементом правової системи. Крім *Номоканону*, перекладалися і інші церковні збірники, які мали на меті підтримку і розвиток морально-етичних принципів християнства [7, с. 11-12].

Процес адаптації візантійських правових норм у Київській Русі полягав не лише у простому перекладі, а й у пристосуванні візантійських правових норм до місцевих умов. Візантійські юридичні тексти часто доповнювалися місцевими правовими звичаями, адаптуючи їх до потреб руського суспільства. Наприклад, окремі положення, що регулювали договірні відносини, були узгоджені з традиційними нормами руського звичаєвого права. Це забезпечило м'яке впровадження візантійських правових принципів і водночас дозволило зберегти особливості місцевої правової культури.

Іншим важливим аспектом адаптації візантійських правових норм у Київській Русі було використання судових практик та норм покарання. У візантійській традиції існувала розвинена система судових рішень і видів покарань, що відображали ідеї справедливості та християнського милосердя. Ці норми були частково перейняті в Київській Русі, зокрема в *Руській Правді*, яка стала однією з перших спроб кодифікації права. Хоча *Руська Правда* відображала переважно місцеві традиції, окремі положення свідчили про вплив візантійської правової думки, особливо в питаннях відшкодування збитків, захисту власності та покарання за злочини проти церкви [3, с. 54, 63-64].

Адаптація візантійського права також торкалася сфери адміністративного управління та дипломатичних відносин. Досвід Візантії у правовому регулюванні державної служби, управління фінансами та контролю за діяльністю посадовців слугував зразком для Київської Русі, сприяючи формуванню централізованого державного управління.

Однією з основних сфер застосування договірного права стали шлюбно-сімейні відносини, які після прийняття християнства в Київській Русі регулювалися церковними канонами, заснованими на візантійській традиції. Візантійські норми визначали, що шлюб є договірним відносинами, заснованими на взаємній згоді подружжя та підтримуваними церковним благословенням. Ці норми закріплювали принцип моногамії, вимагали взаємної вірності та визначали чіткі правила розірвання шлюбу, які включали обмеження на розлучення, захищаючи права обох подружжя. Візантійська практика також передбачала регулювання відносин між подружжям у питаннях власності та спадкування, забезпечуючи захист прав як чоловіка, так і дружини, що заклало основи рівноправності у майнових відносинах у шлюбі [4].

Запровадження майнових прав стало важливою частиною договірного права, що поширювалося на території Київської Русі. Візантійське право містило розвинену систему норм, що регулювали майнові відносини, включаючи право власності, спадкове право, а також договірні зобов'язання в межах купівлі-продажу, оренди та дарування. У Київській Русі ці норми набули адаптованої форми, зберігаючи в основі візантійські принципи, які надавали особливого значення правовому захисту власності та встановлювали чіткі правила відчуження й успадкування майна. Зокрема, договірні угоди регламентували передачу власності через договір купівлі-продажу або дарування, що забезпечувало правовий порядок у сфері торгівлі та економічних відносин. Інститут спадкового права, заснований на візантійських нормах, також відіграв ключову роль у розвитку майнових відносин у Київській Русі. Спадкові норми визнавали право кожної особи розпоряджатися своїм майном та передавати його спадкоємцям. Це дозволяло укладати договори спадкування, закріплюючи спадкові права подружжя, дітей та інших родичів. Завдяки візантійському впливу у правовій системі Київської Русі з'явилися механізми розподілу спадку, які базувалися на забезпеченні прав усіх учасників родин-

них відносин, захищаючи як інтереси рідних, так і права подружжя [6].

Значним елементом впливу візантійського законодавства було введення принципу диференціації покарань залежно від соціального статусу потерпілого та правопорушника. Візантійське право закріплювало нерівноправність покарань за однакові злочини, виходячи з позицій соціальної ієрархії. Наприклад, покарання за вбивство чи нанесення тілесних ушкоджень могли відрізнятися для знаті й простолюдинів. У Київській Русі ці принципи були частково адаптовані в Руській Правді, де закріплювалися різні розміри відшкодувань за злочини залежно від соціального статусу, що підкреслювало важливість правового захисту соціальної структури та забезпечення відшкодування збитків.

Руська Правда, створена в XI столітті, є важливою пам'яткою права Київської Русі, яка відображає синтез візантійських правових традицій та місцевих звичаєвих норм. Цей документ став основою для формування правової системи Русі, об'єднуючи в собі елементи зовнішнього впливу та глибоких місцевих правових традицій, що склалися в дохристиянську епоху. Руська Правда увібрала основні принципи візантійського права, які було адаптовано до соціальних та економічних умов тогочасного руського суспільства.

Візантійський вплив у Руській Правді простежується в таких сферах, як цивільне, кримінальне право та норми спадкування. Наприклад, у Візантії був поширений інститут майнового права, який передбачав захист приватної власності, встановлював покарання за її пошкодження чи крадіжку, що було перенесено в Руську Правду. Норми Руської Правди передбачали штрафи за злочини проти майна, відшкодування збитків потерпілому, що також було характерно для візантійського законодавства. При цьому місцеві традиції, зокрема звичаєві норми, що надавали пріоритет відшкодуванню збитків через матеріальні компенсації, зберігалися, забезпечуючи правовий баланс між державним регулюванням і місцевими звичаями.

Особливу роль у цьому синтезі відіграли церковні правові норми, які проникли у світське законодавство Київської Русі під впливом візантійського канонічного права. Руська Правда запозичила з Візантії деякі положення щодо шлюбно-сімейних та спадкових відносин. Наприклад, під впливом візантійських канонів Руська Правда закріпила норми, які регулювали взаємини в сім'ї, встановлювали обов'язки подружжя та захищали права дітей. Це впровадження християнських моральних цінностей у світське право стало важливим кроком у поширенні християнських ідей у суспільстві Київської Русі.

Крім того, судова система Київської Русі, як і в Візантії, передбачала застосування штрафів та компенсацій, що стало характерною рисою раннього права Русі. Підхід до кримінального права, що базувався на принципах виправлення та примирення, був типовим для візантійської традиції, де церква мала вагомий вплив на судочинство, особливо у питаннях, пов'язаних із моральними та релігійними порушеннями. Так, у Руській Правді передбачалося покарання за образу честі та гідності, крадіжки, тяжкі злочини проти особистості та власності, зокрема шляхом штрафів та відшкодувань, що відображало адаптацію візантійського права до місцевих умов.

Руська Правда також відображала вплив соціальної структури Київської Русі, яка певною мірою запозичувала елементи ієрархічного суспільства Візантії, встановлюючи різні міри покарань залежно від соціального статусу злочинця та потерпілого. Така система відображала водночас візантійські та місцеві звичаєві норми, згідно з якими соціальна ієрархія визначала обсяг прав і обов'язків осіб у суспільстві.

Візантійська правова спадщина справила тривалий і багатогранний вплив на розвиток українського права, забезпечивши основу для формування правових інститутів, що поступово адаптувалися в різних історичних і політичних умовах.

У період Галицько-Волинського князівства та Великого князівства Литовського візантійська правова традиція продовжувала впливати на судову систему, адміністративне право та церковне судочинство. Важливу частину українського права залишалися норми, закладені Руською Правдою, яка зберігала візантійські правові принципи, адаптовані до місцевих реалій. Литовські Статути, що стали основою правової системи на українських землях у складі Великого князівства Литовського, поєднували елементи римського і візантійського права з місцевим звичаєвим правом, що сприяло подальшій кодифікації правових норм на основі синтезу різних правових традицій.

У період Козацької держави та Гетьманщини, зокрема у Правних кодексах і збірниках козацького права, зберігалася спадщина візантійських правових норм, особливо у сферах церковного та кримінального права. Так, у церковному праві зберігалася значна роль канонічних норм, що прийшли з Візантії, та традицій церковного судочинства, яке регулювало шлюбно-сімейні відносини, моральні та етичні питання. Крім того, система кримінального права, що зберігала візантійські принципи компенсації, відшкодування та виправлення, сприяла встановленню правопорядку на засадах християнської моралі.

Після входження українських земель до складу Речі Посполитої, а пізніше Російської імперії, візантійська правова спадщина продовжувала існувати у вигляді місцевих правових традицій і звичаєвого права, яке залишалось частково самотнім. Візантійські канонічні норми й далі впливали на українське церковне право, а їх спадщина була збережена в законодавчих кодексах, спрямованих на підтримку церкви і релігійної моралі. Також на базі візантійських традицій розвивалися елементи адміністративного права, що формувалися під впливом православної етики та ідеї державної централізації.

У ХХ столітті, з розвитком незалежної української державності, візантійська правова традиція знову актуалізувалася, впливаючи на правову культуру через усвідомлення спадщини християнської та римсько-візантійської правової думки. Зокрема, при формуванні сучасних кодексів та норм у сферах сімейного та спадкового права було збережено ряд принципів, що походять з візантійського права — пріоритет прав власності, захист прав подружжя та спадкоємців, моральна відповідальність особи. Водночас канонічне право продовжує регулювати окремі аспекти церковного життя, зокрема в межах українських православних церков, що послуговуються нормами, які прийшли ще з візантійської правової спадщини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Левчук М.В. Церковний суд у Київській Русі (історико-правове дослідження): дис. на здоб. наук. ступ. канд. юр. наук: 12.00.01. 2010. 206 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Levchuk_Mariia/Tserkovnyi_sud_u_Kyivskii_Rusi_istoryko-pravove_doslidzhennia.pdf
2. Сovenko Б.В. Становлення і розвиток православного канонічного права в Україні: дис. на здоб. наук. ступ. канд. юр. наук: 12.00.01. 208 с. с. 30-31. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/44436>.
3. Федун М.В. Світоглядні основи права Русі: магістерська робота на здобуття освітнього ступеня – магістр: 081-Право. 85 с. 2021. с. 54, 63-64. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/63fee4fc-4084-40cf-bb0c-6a6df872857c/content>
4. Формування шлюбу в Київській Русі: норми звичаєвого та церковного права. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 4. С. 44-48. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/23639>
5. Харитоновна Т. Є. Правова природа Corpus Juris Civilis. *Актуальні проблеми держави і права*. № 22. С. 140-145. 2004. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/apdrp_2004_22_29.pdf
6. Чернік С.Д. Майнові права та обов'язки батьків і дітей в Київській Русі. II Міжнародна наукова конференція «Наукові дослідження: парадигма інноваційного розвитку» (Братислава - Відень), «27» квітня 2020 року. 5 с. URL: <https://www.inter-nauka.com/issues/conf-2020/april/5924>
7. Шевцов С. Православна правова традиція. *Добса / Докса*. Вип. 2 (30). 2018 с. 8-21. с. 11-12. URL: <http://doksas.onu.edu.ua/article/view/146550>